

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Педагогічний факультет
Кафедра теорії та методик дошкільної освіти

Дипломна робота магістра

**з теми: «Розвиток креативності дітей старшого дошкільного віку
засобами ігрових технологій»**

Виконала: студентка 2 курсу
Dob1-M17 групи, спеціальності 012
Дошкільна освіта з додатковою
спеціальністю 013 Початкова освіта
Мирик Юлія Тимурівна

Керівник:
Газіна Ірина Олександрівна,
доцент кафедри теорії та методик
дошкільної освіти,
кандидат педагогічних наук, доцент

Рецензент:
Бахмат Наталія Валеріївна,
професор кафедри теорії та методик
початкової освіти,
доктор педагогічних наук, доцент

Зміст

Вступ.....	4
Розділ 1. Теоретичне обґрунтування проблеми формування креативності дітей старшого дошкільного віку засобами ігрових технологій.....	10
1.1. Поняття «творчість», «творчі здібності» та «креативність».....	10
1.2. Характеристика особливостей розвитку творчих здібностей у старшому дошкільному віці.....	19
1.3 Роль гри у формуванні креативності дітей старшого дошкільного віку.....	23
1.4. Роль педагога в розвитку креативності старших дошкільників	43
Висновок до 1 розділу.....	50
Розділ 2. Дослідно-експериментальна робота щодо формування креативності дітей старшого дошкільного віку засобами ігрових технологій.....	52
2.1. Методика проведення експериментального дослідження.....	52
2.2. Констатувальний експеримент.....	54
2.3.Формувальний експеримент.....	66
2.4.Контрольний експеримент.....	73
Висновок до 2 розділу.....	77
Висновки.....	79
Список використаних джерел.....	82

ВСТУП

Актуальність дослідження. Гармонійний розвиток дитини не можливий без розвитку її творчих здібностей, одним із дійових засобів якого є ігрова діяльність, яка має можливість зародити в їх серцях бажання творити, сприяє розвитку інтересів, здібностей та творчому відтворенню враження від навколишньої дійсності в формі гри.

Світ гри багатогранний, різноманітний, він дивує і захоплює. Допитливість дітей виявляється у численних «чому», «навіщо», «для чого», спонукає їх до пошуку причин природних і суспільних явищ, вироблення певних узагальнень.

Розвивати у дітей уяву, творчість, фантазію, збагатити вихованців знаннями про світ, культуру, стосунки між людьми є метою роботи сучасного закладу дошкільної освіти.

На сучасному етапі розвитку нашої країни відбуваються процеси оновлення та вдосконалення суспільства. Ці процеси торкнулися і системи освіти, яка орієнтується на якісно новий рівень розвитку, який відповідав би вимогам сучасного життя.

Видатний український педагог В. О. Сухомлинський у своїх працях зазначав, що ми повинні відкрити в кожній людині творця, поставити її на шлях самобутньої творчої, інтелектуально-повнокровної праці [64, с. 37-38].

Ми живемо у час небаченої ще в історії людства науково-технічної революції, й життя в усіх його проявах стає більш різноманітним та складним. Воно чим далі, тим більше вимагає від людини не шаблонних, звичайних дій, а рухливості мислення, швидкого орієнтування, творчого підходу до вирішення великих та малих завдань. Тому перед педагогами стоїть завдання виховання творчої особистості, починаючи вже з дошкільного віку.

Л. С. Виготський писав про те, що творчість виявляється скрізь, де людина уявляє, змінює, відступає від стереотипу, створює хоча б крупицю нового для інших або для себе [26, с. 42].

Подальший поступ науково-технічного прогресу буде залежати від кількості та якості творчо розвинених розумів, від їхньої здібності забезпечити швидкий розвиток науки, техніки та виробництва, від того, що зараз зветься підвищенням інтелектуального потенціалу народу.

Перед нашою країною, дошкільними закладами, школою, вчителями, вихователями та батьками постає завдання надзвичайної важливості: домогтися того, щоб кожного з тих, хто зараз ходить у дитячий садок та хто ще тільки-но має народитися, зростити не лише свідомим членом суспільства, не лише здоровою та міцною людиною, але й обов'язково – ініціативним, думаючим працівником, здібним до творчого підходу до будь-якої справи, за яку б він не взявся. Активна життєва позиція може мати підставу, якщо людина міркує творчо, якщо бачить навколо можливість для вдосконалення.

Виходячи з цього, можемо стверджувати, що обрана нами тема кваліфікаційної роботи: «Розвиток креативності дітей старшого дошкільного віку засобами ігрових технологій» є актуальною та вимагає подальшого вивчення.

Творчі здібності є одним з компонентів загальної структури особистості. Розвиток їх сприяє розвитку особистості дитини в цілому. Як стверджують психологи Л. С. Виготський, Л. А. Венгер, Б. М. Теплов, Д. Б. Ельконін та ін, [19; 26; 27; 66; 68; 69] основою художньо-творчих здібностей є загальні здібності. Якщо дитина вміє аналізувати, порівнювати, спостерігати, розмірковувати, узагальнювати, то у неї, як правило, виявляється високий рівень інтелекту. Така дитина може бути обдарованою і в інших сферах: художній, музичній, сфері соціальних відносин (бути лідером колективу), психомоторній (спорт), творчій, де її буде відрізняти висока здатність до створення нових ідей. Виходячи з аналізу робіт

вітчизняних і зарубіжних психологів, які розкривають властивості і якості творчої особистості, були виділені загальні критерії творчих здібностей: готовність до імпровізації, виправдану експресивність, новизну, оригінальність, легкість асоціювання, незалежність думок і оцінок, особливу чутливість.

Саме ігрова діяльність є унікальним засобом розвитку творчих здібностей та креативності дітей. Рішення завдань, спрямованих на розвиток творчих здібностей, вимагає визначення іншої технології, використання ігрових методик та їх комбінацій у цілісному педагогічному процесі.

Об'єктом дослідження є процес розвитку креативності дітей дошкільного віку.

Предмет дослідження – ігрові технології як засіб розвитку креативності дітей старшого дошкільного віку.

Мета дослідження – визначити особливості розвитку креативності старших дошкільників засобами ігрової діяльності, сформулювати систему заходів педагогічного впливу з метою розвитку креативності дітей старшого дошкільного віку з використанням засобів ігрової діяльності.

Гіпотеза – якщо в роботі з дітьми старшого дошкільного віку цілеспрямовано застосовувати елементи ігрової діяльності та ігрових технологій, то будуть створені сприятливі умови для розвитку творчих здібностей дітей дошкільного віку.

Для вирішення поставленої мети сформульовано такі **завдання**:

1. Проаналізувати психолого-педагогічну літературу з проблеми дослідження.
2. Дати загальну характеристику змісту поняття творчі здібності та креативність, проаналізувати особливості їх формування в дошкільному віці.
3. Дослідити ігрову діяльність дітей старшого дошкільного віку та умови її виникнення та організації .

4. Розробити систему занять з використанням ігрових технологій з метою формування креативності дітей дошкільного віку.
5. Провести діагностику і визначити рівень сформованості творчих здібностей старших дошкільників на початковому етапі експериментальної роботи.
6. Розробити та експериментально апробувати методику роботи з дітьми дошкільного віку на основі використання ігрових технологій.
7. У ході контрольного експерименту перевірити ефективність застосування ігрової діяльності в навчально-виховному процесі ДНЗ з метою розвитку креативності старших дошкільників.

Методи дослідження:

1. теоретичний (аналіз психолого-педагогічної, методичної літератури з проблеми дослідження);
2. соціолого-педагогічний (спостереження, тестування і аналіз діагностики);
3. експериментальний (проведення констатувального, формувального та контрольного етапів).

Теоретичну базу дослідження склали наукові та методичні праці сучасних вітчизняних та зарубіжних вчених: психологів, педагогів та мистецтвознавців.

Відтак, сама постановка теми досліджуваної проблеми зумовила необхідність її розгляду у поєднанні таких наукових галузей, як: педагогіка, психологія, мистецтвознавство. Проблеми виховання дітей дошкільного віку досліджував корифей української педагогіки В. Сухомлинський [64; 65]; психологи (І. Бех, В. Гамезо, Е. Петрова, Л. Орлова, О. Кононко, Т. Кричківська, В. Мухіна) [12-14; 28; 37; 40; 50-52].

Велике значення для розробки сучасних підходів та методів навчально-виховної роботи в сучасних дошкільних навчальних закладах мають концепції розвитку українського дошкілля, розроблені Л.

Артемовою, А. Богуш, Н. Лисенко, Т. Поніманською та М. Стельмаховичем [5; 15; 56-58; 50; 51].

Дослідження психологічних особливостей розвитку особистості дитини дошкільного віку містяться в роботах вітчизняних і зарубіжних психологів І. Беха, В. Гамезо, Д. Ельконіна, О. Кононко, Т. Кричківської, Г. Люблінської, В. Мухіної, Е. Петрової, Л. Орлової [12-14; 28; 37; 40; 50-52]. Так на значенні дошкільного дитинства в процесі виховання особистості акцентує увагу автор концепції особистісних цінностей, відомий український вчений І. Бех, наголошуючи на тому, що саме в цей віковий період «...починають формуватися високі соціальні мотиви і благородні почуття». У той же час, дослідник підкреслює, що однією з головних умов ефективного виховання дошкільників є врахування їх вікових психофізіологічних особливостей [13, с.158-159]. Також слід виділити роботи О. Кононко, зокрема її монографію «Психологічні основи особистісного становлення дошкільника (Системний підхід)». У даній праці авторитетна українська вчена, досліджуючи психологічні механізми та педагогічні умови особистісного становлення дітей дошкільного віку, зокрема, велику увагу приділяє формуванню їх свідомості та самосвідомості. При цьому, на наш погляд, є важливим її висновок, що такі види діяльності дошкільника як самоспостереження, самоаналіз, самооцінювання, саморегуляція, які в цьому віці лише зароджуються, відіграють важливу роль в його особистісному становленні [37, с. 68].

Питання місця ігрової діяльності в системі дошкільної освіти, форми та методи організації ігор розглядаються в працях Л. Артемової, З. Борисовою, А. Бурової, Т. Волковою [3; 6; 16; 17; 25;]. Власне проблем формування креативності, творчості дітей дошкільного віку у своїх дослідженнях торкалися В. Багатий, М. Барінова, В. Березина, Н. Варки, Н. Венгер, В. Єфремов, Е. Крилов, Л. Прохорова [8; 9; 10; 18; 19; 32; 36; 60]

Елементи наукової новизни дослідження. Науково обґрунтовано і експериментально доведено ефективність застосування ігрової діяльності в розвитку креативності у дітей дошкільного віку.

Практичне значення дослідження. Матеріали магістерського дослідження можуть бути використані вихователями безпосередньо в практичній роботі з дітьми дошкільного віку, студентами для підготовки до семінарських занять, написання кваліфікаційних робіт та під час педагогічної практики, батьками при підготовці дитини до навчання в школі.

База дослідження. Дослідно-експериментальною базою дослідження є ДНЗ № 9 «Теремок» міста Червонограда Львівської області. У ході експерименту брали участь вихованці дошкільного навчального закладу, група «Дзвіночок», в кількості 20 чоловік. Терміни проведення експериментального дослідження: жовтень 2017 р. – березень 2018 р.

Структура магістерської роботи. Робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел.

ВИСНОВКИ

Творчі здібності – далеко не новий предмет дослідження. Проблема людських здібностей викликала величезний інтерес людей у всі часи. Однак у минулому у суспільства не виникало особливої потреби в розвитку творчості людей. Таланти з'являлися як би самі собою, стихійно створювали шедеври літератури і мистецтва: робили наукові відкриття, винаходили, задовольняючи тим самим потреби людської культури. У наш час ситуація корінним чином змінилася. Життя в епоху науково-технічного прогресу стає все різноманітнішим і складнішим. І воно вимагає від людини не шаблонних, звичних дій, а рухливості, гнучкості мислення, швидкої орієнтації і адаптації до нових умов, творчого підходу до вирішення великих і малих проблем. Якщо врахувати той факт, що частка розумової праці майже у всіх професіях постійно зростає, а все більша частина виконавської діяльності перекладається на машини, то стає очевидним, що творчі здібності людини слід визнати найістотнішою частиною її інтелекту і завдання їх розвитку – є одним з найважливіших завдань у вихованні сучасної людини. Адже всі культурні цінності, накопичені людством – результат творчої діяльності людей. І те, наскільки просунеться вперед людське суспільство в майбутньому, буде визначатися творчим потенціалом підростаючого покоління.

Слід зазначити, що виховання творчих здібностей дітей буде ефективним лише в тому випадку, якщо воно буде являти собою цілеспрямований процес, у ході якого вирішується ряд приватних педагогічних завдань, спрямованих на досягнення кінцевої мети. І в даній роботі ми, на основі вивчення літератури з даної теми, спробували визначити основні напрями та педагогічні завдання з розвитку таких найважливіших компонентів творчих здібностей як творче мислення і уява в дошкільному віці. Так само важлива зацікавленість у заняттях самого педагога. Відомо, що зацікавити дітей, чим-небудь, дорослий може тільки, коли він захоплений

сам. Якщо дитина відчуває таке ставлення дорослого, захоплення красою музики, він поступово теж визнає музичні цінності. Якщо ж дорослий виявляє байдужість, вона передається і дітям. На нашу думку, необхідно удосконалювати театральнo-музичне виховання дошкільнят, і вдосконалювати не за допомогою створення нових програм, методик, а дотримуватися вже існуючого матеріалу, як уже говорилося, використовувати на заняттях всі види дитячої театральнo-музичної діяльності.

Експериментальна частина дослідження передбачає визначення результатів навчально-виховного процесу, спрямованого на формування творчих здібностей дітей дошкільного віку засобами театралізованої діяльності в умовах дошкільного навчального закладу.

Педагогічний експеримент включав в себе три етапи:

- констатувальний;
- формувальний;
- контрольний (підсумковий).

Констатувальний експеримент має на меті виявити початковий рівень музичного розвитку групи дітей або однієї дитини, розвитку будь-якої певної здібності, у конкретному виді музичної діяльності та ін..

Формувальний експеримент передбачає навчання дітей на основі розробленої педагогом-дослідником оригінальної методики, що відрізняється від традиційних підходів, і її апробацію з метою виявлення ефективності.

Контрольний експеримент завершує педагогічний експеримент. На цьому етапі використовуються ті ж діагностичні методики, що і в констатуючому експерименті, щоб зіставити результати обстеження піддослідних або умов їхнього творчого розвитку. На основі зіставлення даних констатуючого і контрольного експериментів можна судити про ефективність застосовуваних методик.

Експериментальна робота проводилася на базі дошкільного навчального закладу № 9 «Теремок» міста Червонограда Львівської області.

Показав експеримент, в експериментальній групі, в якій проводилися цілеспрямовані заняття з формування креативності, відбулися відчутні позитивні зміни. Значно збільшився відсоток дітей з високим рівнем розвитку творчих здібностей (з 0% до 60%). Також відбулося зростання відсотку дітей, які продемонстрували рівень вище середнього (з 10 % до 40 %). Відповідно зменшився відсоток дітей з середніми рівнем (з 70 % до 0 %) та низького рівня (з 20 % до 0 %). Водночас в контрольній групі, з дітьми якої не проводилися заняття по запропонованій експериментальній методиці, результати виявилися значно скромнішими. Так дітей з високим рівнем дрібної моторики рук не було виявлено. А кількість дітей з рівнем вище середнього виявилось більше (з 20 % до 60 %). Показники середнього рівня змінилися відповідно (з 50 % до 30 %) та низького рівня - (з 30 % до 10 %).

Це дає підстави стверджувати про ефективність запропонованої методики та необхідність її застосування у роботі з дітьми дошкільного віку в системі навчально-виховної діяльності українських ДНЗ.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Анিকেєва Н. П. Воспитание игрой. Москва, 2007. 198с.
2. Альманах психологических тестов. Рисуночные тесты / Сост. и общ. ред. Р. Р. Римский, С. А. Римская. Москва : МХТ, 2007. 98с.
3. Артемова Л. В., Янківська О. П. Дидактичні ігри і вправи у дитячому садку. Київ : Радянська школа, 1977. 128 с.
4. Артемова Л. В. Щоб дитина хотіла і вміла вчитися // Дошкільне виховання. 2000. №5. С. 6-7.
5. Артемова Л. В., Богуш А. М., Лисенко Н. В., Стельмахович М. Г. Актуальні проблеми українського національного дошкільця. Івано-Франківськ, 1995. 245 с.
6. Артемова Л. В. Театр і гра. Вдома, у дитячому садку, в школі. Київ : Томіріс, 2002. 291 с.
7. Бабич Л. Н. 365 захоплюючих занять для дошкільників. Київ : Світ, 2000. 76 с.
8. Багатий В. Розвивати творче мислення (ТРВЗ у дитячому садку) // Дошкільне виховання. 1994. № 1. С. 17-19.
9. Барінова М. М. Про розвиток творчих здібностей. Львів, 1961. 74 с.
10. Березина В. Г. Детство творческой личности. Санкт-Петербург : Изд. Буковского, 1994. 60 с.
11. Берхин Н. Б. Роль сопереживания в восприятии и создании художественных произведений // Вопросы психологии. 1988. № 4. С. 155-160.
12. Бех І. Д. Виховання особистості : підручник. Київ : Либідь, 2008. 848 с.
13. Бех І. Д. Виховання особистості : У 2-х кн. Кн.1. : Особистісно орієнтований підхід : теоретико-технологічні засади : Навч.-метод. видання. Київ : Либідь, 2003. 280 с.
14. Бех І. Д. Особистісно зорієнтоване виховання : науково-методичний пос-к. Київ : ІЗМН, 1998. 204 с.

- 15.Богуш А. Українське довкілля : його сьогодні і майбутнє // Освіта України. 2003. №20.
- 16.Борисова З. Проблема гри в педагогічній теорії // Дошкільне виховання. 2005. №12. С. 6-7.
- 17.Бурова А. Організація ігрової діяльності в дошкільному навчальному закладі : Методичні рекомендації // Дошкільне виховання. 2007. №10. С. 8-13.
- 18.Варрки Н. Ребенок в мире творчества : Творческое и эстетическое воспитание дошкольников // Дошкольное воспитание. 2003. №6. С. 57-67.
- 19.Венгер Н. Ю. Шлях до розвитку творчості // Дошкільне виховання. 1982. № 11. С. 32-38.
- 20.Венгер Л. А., Мухина П. С. Психология. Москва : АCADEMIA, 1999.- 405с.
- 21.Веракса М. Є. Діалектичне мислення і творчість // Питання психології. 1990. № 4. С. 5-9.
- 22.Ветлугина Н. А. Музыкальное воспитание в детском саду. Москва : Просвещение, 1981. 240 с.
- 23.Ветлугина Н. А. Методика музыкального воспитания в детском саду. Москва : Просвещение, 1989. 270 с.
- 24.Возрастная психология : Детство, отрочество, юность : Хрестоматия. Сост. В. С. Мухина, А. А. Хвостов. Москва : Академия, 2006. 624 с.
- 25.Волкова Т. Н. 1000. Творческие игры, задания и тесты для развития памяти и внимания у детей 6-12 лет. Донецк : ООО ПКФ "БАО", 2005. 240 с.
- 26.Выготский Л. С. Воображение и творчество в детском возрасте : Психологический очерк. 3-е изд. Москва : Просвещение, 1991. 94 с.
- 27.Выготский Л. С. Психология развития ребенка. Москва : Эксмо, 2005. 512 с.

28. Гамезо В. М., Петрова Е. Л., Орлова Л. М. Возрастная и педагогическая психология. Москва, 2003. 512 с
29. Гилфорд Д. Три стороны интеллекта // Психология мышления. Москва : Прогресс, 1965. 525 с.
30. Дружинин В. Психология общих способностей. Санкт-Петербург : Питер, 1999. 368 с.
31. Дуткевич Т. В. Дошкільна психологія (курс лекцій і практикум): Навчальний посібник. Кам'янець-Подільський : ФОП Сисин О. В., 2007. 320 с
32. Ефремов В. І. Творче виховання й освіта дітей на базі ТРИЗ. Львів : Унікон-ТРВЗ. 120 с.
33. Заїка Є. В. Комплекс ігор для розвитку уяви // Питання психології. 1993 № 2. С. 54-58.
34. Запорожец И. Д. Воспитание эмоций и чувств у дошкольника. Москва : Педагогика, 1985. 186 с.
35. Кабалецкий Д. Б. Воспитание ума и сердца. 2-е изд. Москва : Просвещение, 1984. 204 с.
36. Крилов Е. Школа творчої особистості // Дошкільне виховання. 1992. №7-8. С. 11-20.
37. Кононко О. Л. Психологічні основи особистісного становлення дошкільника (Системний підхід). Київ : Стилос, 2000. 336 с.
38. Кравцов Г. Дитяча гра та цілеспрямоване навчання // Дитячий садок. 2006. № 45. С. 2-3.
39. Краснощекова Н. Диагностика и развитие личностной сферы детей старшего дошкольного возраста. Тесты. Игры. Упражнения. Ростов-на-Дону : Феникс, 2006. 299 с.
40. Кричковська Т. Д. Психологія дошкільного віку : Навч.-метод. посібник. Ніжин : Редакційно-видавничий відділ НДПУ, 2001. 61 с.
41. Кудрявцев В., Дитина-дошкільник : новий підхід до діагностики творчих здібностей // Дошкільне виховання. 1995. № 9. С. 52-59

42. Кульчицька О. Чорна Л. Діагностика рівня розвитку творчих здібностей // Обдарована дитина. 2003. № 4. С. 13-28.
43. Кульчицька О. Чорна Л. Діагностика рівня розвитку творчих здібностей // Обдарована дитина. 2003. № 4. С. 42-50
44. Игры – обучение, тренинг, досуг. Под ред. В. В. Петрусинского. Москва : Прометей, 2001. 136 с.
45. Лаврентьєва Г., Титаренко Г. Практична психологія для вихователя : науково-популярна література. Вип. 1. Київ : ВІПОЛ, 1993. 34 с.
46. Левин В. А. Воспитание творчества. Томск : Пеленг, 1993. 56 с.
47. Лук О. М. Психология творчества. Москва : Наука, 1978. 125 с.
48. Менджеріцкая Д. В. Воспитание детей в игре. Москва : Просвещение, 2002. 176 с.
49. Мустакас К. Игровая терапия. Санкт-Петербург : Речь, 2003. 282 с.
50. Мухина В. С. Возрастная психология. Москва : Просвещение, 2001. 640 с.
51. Мухина В. С. Психология детства и отрочества. Учебник для студентов психолого-педагогических вузов. Москва : Институт практической психологии, 1998. 340 с.
52. Мухина В. С. Психология дошкольника. Учебн. пособие для студентов пед. институтов и учащихся пед. училищ. Москва : Просвещение, 1975. 239 с.
53. Никитин Б. Развивающие игры. Москва : Знание, 1994. 90 с.
54. Новоселова С. Л., Зворыгина Е. В., Парамонова Л. А. Всестороннее воспитание детей в игре : Учебное пособие. Москва : Академия, 2000. 102 с.
55. Поздняков Н. А. Менджеріцкая Д. В. – исследователь игры детей дошкольного возраста // Дошкольное воспитание. 1995. №12. С. 18-20.
56. Поніманська Т. І. Основи дошкільної педагогіки. Навчальний посібник. Київ : Абрис, 1998. 446 с.

- 57.Поніманська Т. І. Дошкільна педагогіка : Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. Київ : «Академвидав», 2004. 456 с.
- 58.Поніманська Т. І. Дошкільна педагогіка : навчальний посібник. Київ : Академвидав, 2006. 456 с.
- 59.Прогрессивные матрицы Равена : методические рекомендации /сост. и общая редакция О. Е. Мухордовой, Т. В. Шрейбер. Ижевск : Изд-во «Удмуртский университет», 2011. 70 с.
- 60.Прохорова Л. Развиваем творческую активность дошкольников // Дошкольное воспитание. 1996. № 5. С. 21-27.
- 61.Равен Д. К. Равен Д., Курт Д. Х. Руководство к Прогрессивным Матрицам Равена и Словарным шкалам. Раздел 1. Общая часть руководства. Москва : Когито-Центр, 1997. 76 с.
- 62.Розвиток креативних здібностей у дітей дошкільного віку. Упорядник : Молодушкіна І. В. Харків : Вид. група «Основа», 2012. 204 с.
- 63.Рудик Я. Стратегії навчання обдарованих студентів у контексті їх підготовки до наукової діяльності : монографія. Київ : ЦП «КОМПРИНТ», 2013. 218 с
- 64.Сухомлинський В. О. Людина – найвища цінність. Вибрані твори в 5-ти т. Т. 5. Київ : Радянська школа, 1977. С. 446-472.
- 65.Сухомлинський В. О. Серце віддаю дітям. Вибрані твори в 5-ти т. Т. 3. Київ : Радянська школа, 1977. С.7-283.
- 66.Теплов Б. М. Психология индивидуальных различий. Избр.труды 2 т. Москва : Просвещение, 1985. 230 с.
- 67.Фесюкова Л. Б. Розвивальні ігри для дітей 4-7 років. Харків : Веста: ТОВ Видавництво «Ранок», 2007. 144 с.
- 68.Эльконин Д. Б. Избранные психологические труды. Москва : Педагогика, 1989. 560 с.
- 69.Эльконин Д. Б. Психология игры. Москва : Академия, 1998. 360 с.